

Межа між своїм і чужим: етнос і час

Валерія Колосова

Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник.

Випуск 8. – Харків; Київ: Критика, 2006. – С. 153-160.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт Східного інституту українознавства імені Ковальських.

Адреса редакції:

Східний інститут українознавства імені Ковальських («Схід/Захід»), ауд. 4–87,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
пл. Свободи, 6,
Харків, 61077,
Україна.

E-mail: siu.kharkiv@gmail.com

Тел.: +38 057 705 26 30;
+38 096 1555 136

Веб-сайт: <http://keui.univer.kharkov.ua>

© Східний інститут українознавства імені Ковальських

© Автор статті

© Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

© Ідея та створення електронного архіву часопису – А. М. Домановський

Валерія Колосова (Санкт-Петербург)

МЕЖА МІЖ СВОЇМ І ЧУЖИМ: ЕТНОС І ЧАС

У статті тему прикордоння буде розглянуто на прикладі однієї локальної традиції – села Старі Бросківці Чернівецької області. Для аналізу використано матеріали, зібрані у фольклорно-етнографічних експедиціях 1999–2001 рр.¹.

Перш за все цікаво розглянути «межі» внутрішні. Село поділяється на кути. При цьому можна спостерігати велику розбіжність у їхній кількості за словами інформантів, які називають одночасно від двох до чотирьох кутів, причому згадують про поділ, як правило, бажаючи протиставити кути за будь-якою ознакою: «у нас два кути – тут говорять по-українськи, а там по-румунськи» або: «то храм не на нашому куті, наше село є на два кути, ми маєм нашу церкву, тут Тарасковея, а то на Зрубє. То на тому куті». Однак максимально довгий список, який пощастило скласти, нараховує сім кутів: Штульбанка, Зруб (або Старий Зруб), Черешенка, Урвана, Табарище, Село, Крива.

Крім уже згаданих поділів за мовою і за престольним святом, ще одна ознака, за якою часто порівнюють себе з сусідами, – деталі національного одягу, особливо в контексті весільного обряду. Наприклад, кажуть, що на Старому Зрубі дівчата, виходячи заміж, одягалися «по-національному» (в горботки і сорочки), а в інших частинах села – у білі плаття. Одночасно цей кут фігурує і в іншому протиставленні: вважається, що в ньому живуть *мужики*, або *кріпаки*, у *куті* Черешенка – *шляхта*, *шляхтуни*, тобто румуни, а в куті Штульбанка – і ті, й інші.

Як правило, коли у мові інформанта спливає таке протиставлення, воно відразу ж експліцитно обумовлюється національною приналежністю, наприклад: «...тут у нас єсть шляхта, мій чоловік не признавал цего, квіткі

ніякі, ширінкі, не, ні дружби...» з інших деталей обряду, які розрізнялися в українців і румунів, можна назвати кольорову гаму весільних аксесуарів. Скажімо, у румунів усі прикраси – стрічки, що прикрашають калачі, квіти на весільному вінку – білі, в українців же – яскраві, різнокольорові, найчастіше за все червоні. Інформантка українського походження, яка вийшла за румуна, говорила: «у мене коди червоної не було, бо мій чоловік бул шляхта».

Крім вінка зі штучних квітів, про який уже було сказано, українці шили ще вінок із барвінку. З ним був пов'язаний цілий комплекс ритуальних дій – збирання барвінку, яке проводило у відповідний час і відповідною групою людей, безпосереднє життя вінка, а також оформлення безліччю деталей:

– Бо то є така песня, що співають за бервінок. Ну як баби уже колі невестку кладут на... кладут подушку і кладут на сталец, і тоди ей зачинают веночек шіті, і співають її... Співають так, що: «Сідай, сідай, молоденька, на сталец, Та запросі у своєї мамкі барвінковий венец». І тоди жінкі зачинают шіті венец, і уж... і мама там мусіт присутствоваті.

< А невеста сама себе не делает венок? >

– Не.

< А кто должен делать? >

– Делает ... ну як кажут по-вашему, я знаю? У нас ... оті... ну, батько і мамка, батько, котрі свідетелі... там, сестра, чи то брат піходіт, ну, венчає їх... тільки та матка будет шіті ей венок.

Румунським же нареченим барвінковий вінок «не клалі»: у них був вінок із *мірти*, котру вирощували вдома, у вазонах. *Міртою* також прикрашали поділ весільної сукні.

Розрізнялась і кількість представників нежонатой молоді на весіллі: у румунів це строго дві дівчини (дружки) і два хлопці (дружби); в українців же буває по чотири, шість, вісім дружок – аби тільки було парне число.

Крім того, в українців досі зберігся такий елемент весільного обряду, як *покривання*. Він полягає в тому, що молодший брат молодої (як варіант: старший дружба) на двох палицях підносить до молодої хустку (турпан) і кладе її на голову. При цьому дружки намагаються йому перешкодити, а він б'є їх палицями по руках. Покривають молоду тільки в тому разі, якщо це для неї перший шлюб. Упродовж усього часу, коли збирають подарунки від гостей молодим, молода сидить із закритим обличчям. У румунів такого звичаю немає – у них молоду не покривають, а тільки завивають. Інформанти румунського походження часто мотивують відсутність таких

елементів, як покривання молодої і розбивання посуду в разі її «нечесності», вищим рівнем культури, аніж в українців.

Говорячи про весілля, ще згадують, що у румунів *чашка* або *повниця* – вручення подарунків молодим – відбувається у перший день весілля, «уночі», в той час як в українців цей елемент обряду відбувається на другий день весілля. Нарешті, декотрі інформанти висловили впевненість у тому, що «шляхта не співає», коли завивають наречену.

Крім вищепереліченого, протиставлення румунів українцям виникає тоді, коли заходить мова про навчання в школі, й перш за все – про мову викладання. Оскільки більшість моїх інформантів народилися наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ століття, вони відвідували перші класи школи ще у ті часи, коли Буковина належала Румунії, відповідно викладання в школі велось тільки румунською мовою. Нині, навпаки, викладання ведеться тільки українською, і протиставлення домашня мова / мова школи стало актуальним уже для румунського населення.

При згадці про те, як жили «за Румунії», часто виникає тема розрізнення «справжньої» національності й тієї, яку записано в паспорті, оскільки при румунській владі українців записували румунами за національністю, навіть якщо вони не знали румунської мови. Зараз, навпаки, з'явилися люди, які за паспортом значаться українцями, хоча самі себе вважають румунами: «А я тожє українець зараз. А то що просто паспорта змінили, а я сам румун».

Отже, всередині села існує певний комплекс стереотипів, який співвідносить між собою національну приналежність, деталі обрядової поведінки та (іноді) проживання у відповідному куті. Що ж ми побачимо, якщо вийдемо за межі села? Виявляється, що протиставлення українці/румуні зараз уже багато в чому збігається з протиставленням Нові Бросківці / Старі Бросківці. Тут видається доцільною невеличка історична довідка.

Перша згадка про село Бросківці належить до XVII століття. У 1888 році житель села Іван Іліка, добившись аудієнції в імператора Франца-Йосифа, вручив йому прохання односельців про розподіл села на дві частини. Прохання задовольнили, і 1889 року вздовж дороги Сторожинець – Бобівці провели межу між селами Старі й Нові Бросківці². Тепер між двома селами існує своєрідна конкуренція – серед мешканців Нових Бросківців побутує думка, що краще збирати фольклор у їхньому селі; мовляв, ті, хто живуть у Старих Бросківцях, знають менше. Пояснюють це тим, що в Старих Бросківцях в основному живе румунська і польська шляхта, багаті, їх привчили вважати, що ніякої України ніколи не було, а була «споковівку

Румунія, і вони всі записані румунами». За матеріалами, зібраними в Нових Бросківцях, було видано книгу. Безсумнівно, вихід такого видання повинен був зробити свій внесок у це «змагання».

Порівняння з іншими навколишніми селами під час інтерв'ю виникло у контексті обговорення особливостей весільного обряду, причому інформанти згадували про різницю самі, без додаткових питань. Різницю в традиції, відповідно до описів, можна спостерігати уже в тому, як запрошували гостей. Більшість інформантів зі Старих Бросківців розповідають, що молодий і молода запрошували кожний свою рідню і тільки *вінчальних батьків* ішли запрошувати разом. У сусідніх селах – Великому Кучурові і Кам'яній – гостей запрошують дружиби, ходячи з посохом, *тайстрою* (старовинна тканина торбинка) і горілкою до гостей і кажучи: «Просив молодий і молода, тато і мама, би-сте прийшли на весілля, до таких, до таких...» Різниця, яку особливо гостро усвідомлюють мешканці села, – правила вибору посаджених батьків. У Старих Бросківцях *вінчальні батьки* повинні бути одружені, в той час як в інших селах вони мають бути із різних подружніх пар.

Як видно з наведених матеріалів, самоідентифікація мешканців може здійснюватися в різних сферах, немовби вкладених одна в одну: свій кут/чужий кут, своє село/чуже село. На наступному рівні виявляється протиставлення села і найближчих околиць загалом іншій частині України, наприклад: «Ну так у нас у селі так говорять, а вот уже туди на Україне кажут – “Трійця”, або “Но щас, на етой свадьбе, оні не отсюда, оні с поля где-то, оттуда, с України».

Із інших етнічних груп іноді згадують гуцулів. Про них розповідають, що гуцули можуть приворожити хлопця до дівчини, можуть відвернути градову хмару або викликати град і вітер. У Карпатах, вважають, є чаклуни, які можуть за три дні уморити людину, або якщо хлопець обманув одну дівчину й одружився з іншою, то зроблять так, що вони розлучаться. Пощастило також записати розповідь про те, як гуцул відвернув градову хмару: «Як дід мені розповідав, аж бо він в війні у... пішнадцатого року, і тих казали, що усе войско сіділо там. У одного пана там добро їх трімамо там, і пішол великі такі хмарі, я знаю? Шо був такий чоловік там, гуцул, і він вишел перед той хмарі, на дорогі, і не пустіл. А там говоріл с той хмарой, я знаю? І, каже, я тебе пускаю, а лінь по дорогі. Не йді ні у танец, ні здесь на поле, бо цей пан дуже добре, знаєшь, трімає. І так шо так сеяло

на ту дорогу, так не знаю за кілька сантиметрів то... тучу, тей град, і того чоловіка пустілі додому на... як се каже... отпуск. На багато пустілі».

Із інших етносів називають циган, причому згадування про них виникає у відповідь на запитання про гадання, ворожбу тощо.

Важливим протиставленням для мешканців є поділ на «раніше» і «тепер». При цьому сучасне весілля і весілля в минулому називають відповідно «по-панськи» і «по-мужицьки». Це зумовлено тим, що раніше українки звичайно виходили заміж у національному одязі, а тепер уже всі грають весілля «по-панськи», або «по-міському», тобто в білій сукні. Тут розповіді інформантів дуже сильно перегукуються з тими, що стосуються порівняння румунської й української традицій. Скажімо, стрічки на квітках, зроблені з букса, раніше були червоні, а зараз стали білі, раніше молода була у віночку, квітах, спідниці, вишитій сорочці, кептаріку і черевиках, а тепер стала надягати сукню і фату (за словами однієї з жінок, «це завезлі с Франції до нас»). Однак за останні роки намітилася тенденція до повернення національного одягу: іноді на другий день весілля молода переодягається в *горботку* (шиту золотом спідницю без пояса) і вишиту сорочку. Так само можуть одягтися дружки і *вінчальна матка*. З інших деталей вбрання цікаво відзначити таке: раніше барвінковий вінок клали на лоб; пізніше вінок було прийнято класти на волосся над лобом, щоб його не було видно; близько сорока років тому ще залишався звичай прикріпляти молодому під квітку *ширінку* – квадратний кусок полотна з вишивкою по кутах. У двадцяті роки ХХ століття ширінку не прикріпляли на груди, а підсовували під пояс.

Ще одна зміна, яку часто згадують, – подарунки. За звичаєм першої половини ХХ століття, запрошена на весілля жінка несла курку, чоловік – калачі, сіль і горілку. Тепер дарують усе те, що можна купити в крамниці. Квіти, які раніше не вважали подарунком взагалі, тепер зайняли рівноправне місце поряд із речами і грошима: «Раньше... хто даріл раньше цвети, раньше подаркі дарілі. Раньше казали то шо цвети, це не подарок цвети, цвети завялі і нічо нема. Дарілі подаркі, а зараз дарят цвети, зараз, це уже красота – цвети, це интересно».

Але на весіллі стає значущим не тільки сам набір подарунків, а й їх кількість. Як з'ясувалося під час експедиції, раніше на весілля обов'язково несли парну кількість предметів: «Так мама казала, і так все було, і так до церкви ішли, я ж кажу, шлі на свадьбу, туда шлі, – тільки парно. Ну колись більше неслі... ну, хто тарілкі на свадьбу, квітке у нас не неслі. Колись нікто цвети не нес, а тільки вот таке вот. І то стараліся, шо неслі, все парно

нести». Тому сучасний звичай нести парне число квітів на похорони викликає здивування:

– Когда-то несли чьотние, потому што говорили, что нужно в паре всегда быть. А сейчас наоборот – сейчас несут на свадьбу три, а на похорон – два, четыре...

< А давно вот так сменилось? >

>

– Ну, вообще-то... я не могу сказать точно, но уже давно это так сменилось. Когда-то в нашем селе было все наоборот, а с чем это произошло – не знаю.

< Это старики так говорили, что раньше по-другому было? >

– Это старікі так говорили. Бабушка рассказывала, що когда-то она была молодая тут ... почему возмущаются старікі, почему щас на свадьбу несут непарные, а мьортвому – зачем ему пара?

Відповідно, за словами інформантів похилого віку, «на поховання нікто парно нічо не клал». Такий звичай підтримували сильною мотивацією: якщо хто-небудь принесе щось парне на похорони, помре хто-небудь ще, тобто покійник візьме собі «пару». Тепер же під впливом міської культури ситуація змінилася на протилежну.

Тут слід відзначити, що «раніше» у сприйнятті інформантів – це час до Другої світової війни. Для мешканців західної України середина 40-х років ХХ століття значна ще й тим, що знаменує не тільки закінчення війни, але й зміну державної приналежності. До цього періоду відносять практично будь-які зміни, незалежно від того, коли вони почалися насправді, чи їх послідовності. Скажімо, з одного боку, сповіщають, що до війни квіти не дарували зовсім, а стали дарувати після війни; з іншого – що до советської влади квітів дарували парну кількість на весілля і непарну на похорони, а потім – навпаки: «Це у нас колі прішлі десять... сорок п'ятого року. Це уже скажут, що так беріте, непарно. А до того то у нас било шо на свадьбу, це якщо живому даваті, так тільки парно. А неживому – непарно».

Відзначають зміни у виборі часу для святкування: раніше гуляли на весіллі у неділю і понеділок, потім – «коли партія» – в суботу і неділю; тепер знову в неділю і понеділок. Змінився і підхід до вибору нареченої: якщо раніше хлопці в основному брали за дружину дівчат зі свого села, то тепер кількість шлюбів із дівчатами з інших сіл зростає.

Важливу зміну можна спостерігати в статусі гостей, яких запрошували на весілля. Змінюється кількісне співвідношення соціовікових груп та їх

роль – ще п'ятнадцять-двадцять років тому молодь приходила на подвір'я, де грали весілля, вдень, танцювала (однак не сідала за стіл, на відміну від запрошених гостей) і мала повернутися додому до заходу сонця. Єдиними представниками нежонатой молоді були *дружби, дружка і світилки*. Тепер на весіллях молодь присутня як повноправні учасники весільного обряду, до чого, як взагалі майже до будь-якої переміни, старше покоління ставиться неохвально. Можливо, негативне ставлення, хоча й мотивується прагматичними міркуваннями (молодь не може подарувати хороший подарунок), насправді пояснюється як порушенням традиційного співвідношення соціовікових груп на весіллі, так і порушенням принципу парності, надзвичайно важливого для весільного обряду. Власне, на запитання, скільки людей кличуть на весілля, відповідь одиотина: «П'ятдесят (сто, двісті) пар». Тепер такий рахунок парами уявляється менш мотивованим, аніж раніше.

У сучасному суспільстві всі деталі весільного обряду, пов'язані з незайманістю / займаністю молодою, зникли, причому це стосується звичаю як ганьбити «нечесну молоду», так і підкреслювати її «чесність».

Звичайно, зміни не могли відбутися одночасно по всьому селу, а накопичувалися поступово. Однак якщо задати запитання – коли все змінилося? – то схоже, що у свідомості інформантів всі зміни пов'язуються з двома основними віхами: приходом советської влади і набуттям Україною незалежності. Наприклад, при спробі уточнити, коли стали носити білі сукні, відповідають звичайно: «після війни», хоча якщо співвіднести спогади інформантів з роками їхнього весілля, то виходить, що зміни припадають приблизно на середину шістдесятих років ХХ століття.

Зі стереотипних уявлень про життя в різні періоди, крім загальних заяв про те, що «раньше было лучше», можна згадати такі, іноді досить суперечливі: при Румунії святкували всі свята, а при росіянах нічого не святкували; «як перешла та Росія, Румунія закрилася, і всеї народ розпустівсі»; при росіянах жити було легше, «а відколі Україна – ми пропали»; тому що усі стали бідні: «а тепер вже пришло на вільну Україну, хто що хоче, то роб'є»; зараз весіль стало менше, ніж раніше, і дітей народжується менше.

Показовою є оцінка змін, які відбуваються всередині традиції. Перш за все інформанти відзначають кількісні зміни: практично всі говорять про те, що тепер запрошують так багато гостей, що доводиться ставити намети, про багаті подарунки і про величезні грошові витрати на весільні урочистості. Щодо якісних змін, то тут панує переконання в бідності обряду порівняно як із сусідніми селами, так і з попередніми часами. Останнє часто

виражається майже формальною фразою «зараз вже нічого не роб'ят». Зрозуміло, до таких суджень слід ставитись украй обережно. Вони характеризують настрої інформантів та їхню загальну думку, але не реальний стан речей. Таку фразу я якось почула про обряд, який закарбувала на фотоплівці буквально за три дні до цього; окрім того, інформантка при цьому тримала фотографію в руках.

Водночас, як висловились одна з жінок з приводу оформлення столу, тепер усе роблять «більше культурно», а то через калачі не було видно молодих. Взагалі майже усі зміни у весільному обряді, що наближають його до міського варіанта, інформанти схильні розцінювати як прилучення до вищої культури: «тепер уже зовсім прийшло до інтелігенції». Навіть літні інформантки оцінюють такі зміни позитивно, немовби протиставляючи культуру і традицію: «...а тепер все уже культурно, а раніше гості ще гуляли, а молодих уже садят на чердаку, щоби шлі спати, щоби матка знала, чи молода чесна, чи нечесна».

Таким чином, загальний зміст національно закріплених стереотипів, які стосуються румунів і українців, можна передати так: українці краще зберегли народні традиції, зокрема деякі деталі весільного ритуалу, а також фольклор. З іншого боку, румунам («шляхті» або «панам») приписують культурнішу поведінку.

Підводячи підсумок, можна сказати, що у свідомості носіїв традиції існує ряд дихотомій, які в діалозі зі збирачем стають актуальними залежно від контексту розмови. Деякі пари опозицій при цьому накладаються одна на одну.

¹ Роботу виконано за фінансової підтримки «Інституту Відкритого Суспільства» (RSS No: 1140/2000)

² Маніліч М. Г., Тарновецький О. М. Нариси з історії села Нові Бросківці Старожинецького району Чернівецької області. – Старожинець, 1993. – С. 12–13.

(Переклад з російської Т. О. Валійової)